

Kadın ve Yiyecek Sembolizmi Üzerinden Kültürel ve İdeolojik Bir Çözümleme

Aynur KOÇAK¹
Selma ÇOLAK²

Öz: Yiyecek ile insan arasındaki ilişki, başlangıçta temel bir fiziksel ihtiyacın karşılanmasına dayansa da zamanla simgesel bir boyut kazanmış, yiyeceklere çeşitli kültürel anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlar; kültürel olarak uzlaşmış, aktarılmaya değer bulunmuş, toplumsal değerlerin temsiline hizmet etmiştir. Kadın ve yiyecekler arasında kurulan sembolik ilişkiler ise “kültür kadın hakkında nasıl bir uzlaşma varmıştır?” sorusu üzerinden okunduğunda toplumun kadınlık algısını, kadınlık deneyimlerine dair beklentilerini ve kadına atfettiği anlamları görünür kılar. Bu bağlamda yiyecek sembolleri saflık, doğurganlık ve ev içi üretkenlik gibi kadınlığa atfedilen değerlerin ifadesine dönüşür. Bu özdeşleştirmelerin temelinde kültürün ideolojik işleyiş alan açan yapısı ve ataerkil kültürel sistemin kadınlık deneyimini belirli normlar içinde tanımlama çabası yer alır.

Anahtar kelime: kültür, ideoloji, kadın, yiyecek sembolizmi

¹ Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/ TÜRKİYE. aynurnazkocak@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9555-1088

² Doktora öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/ TÜRKİYE. colakselma@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9533-6556

Gönderilme Tarihi/ Received: 20 Temmuz 2025/ 20 July 2025

Kabul Tarihi/ Accepted: 31 Ağustos 2025/ 31 August 2025

Cultural and Ideological Reading of Women-Food Symbolism

Abstract: The relationship between food and humans initially centered on fulfilling basic physical needs, but over time, food acquired symbolic significance and various cultural meanings. These meanings have been culturally negotiated, regarded as worth transmitting and have come to serve as representations of social values. The symbolic associations between women and food, when examined through the lens of “what kind of consensus does culture form about women?” reveal cultural perceptions of femininity, expectations surrounding women’s experiences and the meanings imposed upon them. Within this framework, food-related symbols come to express values commonly attributed to femininity, such as purity, fertility and domestic productivity. At the root of these associations lies the ideological functioning of culture and the patriarchal cultural system’s effort to define womanhood within specific norms.

Keywords: *culture, ideology, women, food symbolism*

Giriş

İnsan hayatının en eski meselelerinden biri olan yiyecekler meselesi, doğal olarak pek çok bilimsel alanı ilgilendirmiştir. Bir fen bilimci yiyecekleri içerdikleri madde ve bileşenlerine göre, bir coğrafyacı yetiştirdiği yerlere göre, bir gastronomi uzmanı çeşitli mutfaklardaki kullanımlarına göre ve daha pek çok alan ilgilendikleri noktalarda yiyecekleri mercek altına almıştır. Yiyeceklerin kültürel pratiklerdeki yerleri ve sembolik anlamları bakımından incelenmesi halk bilimi, halk kültürü alanını ilgilendirir. Yiyecekler yalnızca besin değeriyle değil aynı zamanda kültürel anlamlarla yüklüdür. Halk zihni, anlam yüklü yiyecekleri ilgili ritüellerinin ve pratiklerinin bir parçası haline getirmiştir.

Yiyecekler kültür içinde bir bağlama sahiptir. O kültüre sahip kişiler yalnızca bir elmayı ya da bir helvayı görmezler; bu yiyecekleri referanslarıyla birlikte algırlar. Bir dizi afişinde elmayı gördüklerinde onun aşk ile ilgili bir dizi olduğunu sezebilir, komşusu kendisine helva ikram ettiğinde bir ölümün ya da özel dini bir günün söz konusu olduğunu anlayabilirler. Bu sebeple kültürel çerçevede çalışmalar; yiyecek-ritüel, yiyecek-aşk, yiyecek-masumiyet, yiyecek-ölüm/doğum, yiyecek-doğurganlık, yiyecek-iktidar, yiyecek-aile vd. gibi geniş tartışma konularına açılır. Yiyeceklerin bu tür kullanımları içinde özellikle kadımla ilişkilendirilenlerin ayrı bir yeri vardır.

Bu çalışmada kadın ve yiyecek arasındaki sembolik ilişkiler üzerinden tartışma genişletilecektir. Kadımlara atfedilen toplumsal rollerle şekillenen bu ilişki, kültürün alışkanlık boyutunu aşan birtakım ideolojik dolayımın gerçekleştiği bir ilişkidir. Kadımlıkla ilişkilendirilen temizlik, doğurganlık, üretkenlik, evine bağlılık gibi değerler rastgele kültürel tercihlerden çok toplumsal düzenin kadımdan beklediğini ifade eden ve bu beklentileri meşrulaştıran araçlar gibi işlerler. Bu semboller kadımlık deneyimini belirli kalıplar ve sınırlar içinde yeniden üretilmesine katkı sağlar.

Sembolik örüntülerin ardında yatan yapıları derinlemesine anlamak için kültür ve ideoloji kavramları arasındaki ilişkiye bakmak gerekir. Kültür ve ideoloji kavramları özdeş olmasalar da anlam üretme güçleri bakımından oldukça benzer işlevlere sahiptirler. Şerif Mardin, kültür ve ideoloji kavramları arasındaki farkın önemli olduğunu söyler. İki kavram arasında hiç fark yokmuşçasına yapılan tanımları desteklemez. İdeoloji onun için modern bir tanımdır, bunun yerine *toplum haritaları* kavramını ortaya atar. Toplum haritası “insanların içinde yaşadıkları toplumu algılamadaki benzerlikler”dir. Toplum bu haritayı izler, bu haritadan beslenir, bu harita el verdiğince hareket eder. İşte kültür dediğimiz şey, bu haritalardan biridir. İdeoloji ise bu haritaların modern versiyonudur, geleneksel toplum haritalarının modern zamanlarda işlevini yitirmesinden dolayı toplumun yeni bir harita üretme çabasıdır (1976: 7). Aslında Mardin, burada ideoloji ve kültür arasında ayırım yaparken ideoloji ve kültür kavramlarını daha da yakınlılaştırmış gözükmektedir. Kavramlar arasındaki fark zamana indirgenmiştir oysaki işlevleri oldukça benzerdir. Mardin, her ne kadar bu iki kavramı farklı kavramlar olarak ele alsada çalışmasının sonraki bölümlerinde sistematik bir yapıya sahip olmaları ve belli bir toplumun görüşünü yansıtmaları bakımından toplum haritalarının eski kültürlerde ideolojiye benzer şekilde işlediğini ifade etmiştir (1976: 86).

Terry Eagleton (2015) var olan ideoloji tanımlarını sıralayıp ideolojinin kapsamını tartıştığı çalışmasında, bu tanımların pek çoğunun kültürle benzer biçimde yapıldığını ortaya koymuştur. Ayrıca bu girift ilişkide ideolojiyi saptamada en iyi yolun güç ve iktidar ilişkilerine odaklanmak olduğunu belirtmiştir. Eagleton’ın aktardığı tanımlar, kültür ve ideoloji kavramlarının kuramsal düzeyde sıklıkla iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu bağlamda, kavramları birbirine yaklaştırmada önemli adımlardan birini atan Raymond Williams (2018), ideolojinin toplumun uzlaşmaya vardığı dünya görüşleri olarak kavranabileceğini söyler. Bu yaklaşım ideolojiyi yalnızca siyasal bir sistem ya da bilinç formu olarak değil; aynı zamanda

anımlar üreten, toplumsal ilişkileri yönlendiren ve gündelik yaşamdaki düşünce biçimlerini şekillendiren bir yapı olarak konumlandırır. Dolayısıyla ideoloji, kültürün içinde işleyen, kültürel pratiklerle iç içe geçmiş bir anlam üretme, uzlaşma ve meşruiyet mekanizması olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan Clifford Geertz ilgi çekici bir biçimde yukarıda verilen ideoloji tanımlarına çok yakın bir kültür tanımı yapar. Geertz'e göre (2010: 19), kültür anlam sistemleri bütündür; insan ördüğü bu anlamlar ağının tam ortasında durur. Onun yaklaşımına göre göre kültür ve kültürün ürettiği anlamların kamusal bir yönü vardır. Kültür paydaşı kişiler, toplumsal olarak yerleşmiş anlam yapıları vasıtasıyla bir davranışa nasıl dahil olacaklarını, bilgiyi nasıl algılayıp paylaşacaklarını, verecekleri tepkileri öğrenirler (Geertz, 2010: 27-28). Kısacası kültür, insanların davranışlarına yön veren anlam kalıpları üretir. Neyin doğru, neyin doğal, neyin kabul edilebilir, neyin kadını olduğu gibi sınırsız konuda anlam ve anlam yorumlaması sağlar. Bu anlamlar sistemeldir ve doğal görünür.

Bu yaklaşımlara göre, gündelik hayatta karşımıza çıkan semboller toplumsal yapıyı belirleyen, değerleri görünmez biçimde kuran ideolojik yapılardır. Bu çalışmanın inceleyeceği kadın-yiyecek arasındaki sembolik bağlantılar, örtük bir uzlaşma ve tekrara dayanmaktadır. Bu uzlaşma büyük oranda ataerkil zihinlerin ve yapıların uzlaşmasıdır. Mary Douglas, daha özel bir bağlamda yiyecekleri bir kod sistemi olarak ele alır. Ona göre, hangi yiyeceklerin kimlerle, hangi zamanlarda ve nasıl tüketildiği meseleleri; bir toplumun hiyerarşi, sınır, dahil etme ve dışlama gibi temel sosyal yapılarını şifreleyen anlamlar taşır (1972: 61). Bu nedenle, yiyecek sembolleri aynı zamanda kadınlık deneyiminin toplumsal olarak nasıl kurulduğuna ilişkin ipuçları sunar.

Yiyecek sembolizmi doğal ve basit görünse de çok derine inen güçlü çağrışımlara sahiptir. Yiyeceklerin insanın hafızası üzerindeki etkisini fizyolojik örneklerle açıklayan

Allen (2018), yiyeceklerin hafıza ve kültürel kimlik belirleme gücünden bahseder. Ona göre yiyecekler tadın ve mekanın ötesine geçerek derinlerde yatan anıları çok güçlü bir biçimde harekete geçirmektedir. Yazar, araştırmasında yiyeceklerin fiziksel ve zihinsel etkisini vurgulayarak, hayatta kalmanın en önemli unsurlarından biri olması sebebiyle yiyeceklerin diğer uyaranlara göre daha kolay anı oluşturabileceğini ifade eder (2018: 147-148). Kültürel hafızada, yiyeceklerin kadınlarla ilgili yaptığı çağrışımlar, bu hafızayı büyük ölçüde şekillendiren erkek söyleminin ürünüdür. Kadınlar bu erkek söylem içinde nasıl konumlandırılmışsa semboller de aynı şekilde bu konuyu tekrarlar.

Kültürel kodların değişimi zor olsa da imkânsız değildir. Kadın hareketlerinin yarattığı çatlaklar ve farklı coğrafyalarda yürütülen mücadeleler bu sembollerin sorgulanabilirliğini artırmaktadır. Bu çalışma, kadın ve yiyecekler üzerinden yapılacak bir çözümlemeyle kadına dair temsillerin erkek egemen kültür ve ideolojik yapısı içerisinde kazandığı anlamlara işaret etmeyi amaçlıyor. Kadınların ve yiyeceklerin nerelerde özdeşleştiğini örneklendirmek ve bu özdeşleştirmelerin kadının farklı dönemlerine göre değiştiğini göstermek, toplumun kadınlık deneyimini nasıl anlamlandırdığı ve bu anlamın sembolik sürekliliği konusunda örnekler sunar.

Ergenlik Eşiğinde Korunan Sıfırlığın Sembolü: Bal

Kız ya da erkek çocuğu, bebeklik ve çocukluk yaşlarında masum, saf, günahsız sayılır. Bu masumiyet ergenlik dönemiyle son bulur. Bundan sonra kişi hem akli hem fiziki olarak değişmeye başlar ve yaptıklarından sorumludur. Kız ve erkek çocuklarında akli ve fiziksel bir engel yoksa kişinin belirli yaşlarda buluş yaşına erdiği kabul edilir. Kız çocuklarının baliğ sayılmalarının bir başka ölçütü de adet görmeleridir (Bardakoğlu). Adet görmeyle toplumdaki konumları değişir. Artık kendisine bir kız çocuğu olarak değil, çocuk sahibi olma mekanizmaları çalışmaya başlayan bir dişi olarak bakılacaktır. Özetle adet görme, hem günahsız olma durumundan günah iş-

leme kararı ve potansiyeline sahip olma durumuna bir geçiştir hem de ileride *kadınlık* alanına girecek *genç kızın*¹ bu alana ilk adımdır.

Kadınlığın bu eşiğinde genç kızdan beklenen evli bir kadın olana kadar karşı cinse mesafeli olup namusuna sahip çıkmasıdır. Bu dönem bir sakınma ve muhafaza dönemidir. Kritik mesele ise bekaretin muhafazasıdır. Bir şeyin muhafaza edilmesi gerekliliği, kadına karşı erişilmezlik hislerini doğurur. Bunu takiben bu hisler şehvet ve arzuya dönüşür. Birbirini tetikleyen bu iki durum yüzünden bekaret, hem mutlak korunması gereken bir şeydir hem de muhafazası sürekli tehdit edilen bir arzu nesnesidir.

Bu noktada bal, bekaretle ilişkilendirilen en eski temsillerden biri olarak karşımıza çıkar. Anadolu'da bal-muhafaza-bekaret ilişkisi günümüzden Meryem'e, Artemis'e, Kibele'ye kadar uzanır. Tarih boyunca arı ile tanrıça arasındaki ilişkilere değinilen çalışmada (Doğer ve Borstlap, 2021) Anadolu'daki tanrıça figürlerinin bal ile olan yakın ilişkisi ele alınmıştır. Ana tanrıça Kibele, tüm vahşi hayvanlara hükmettiği gibi arılara da hükmeder. Artemis, arıların kraliçesi, kovanın yani şehrin tanrıçasıdır. Bu tanrıçanın rahibeleri arı hanımlar olarak çağrılır. Tanrıça Demeter'in rahibelerine etimolojik olarak bal ile bağlantılı melissai denmiştir. Demeter'in kızı Persephone için ballı anlamına gelen Melitodes lakabı kullanılmıştır (Doğer ve Borstlap, 2021: 1337-1338). Antik Anadolu medeniyetlerinde görülen bu bağlantı Hristiyanlık'ta Meryem ile sürdürülmüştür. Efes'in güçlü Artemis kültü ve bu külte

¹ Türk kültüründe *kadın* ile *kız* arasında belirgin bir ayrım yapılmıştır. Nilgün Aydın, "Kız-Kadın Kimliğinin Oluşumu ve Kadına Bakış Bağlamında Toplumsal Algıya Yön Veren Atasözleri" adlı çalışmada etimolojik sözlüklerden hareketle *kız* kelimesinin dişi çocuk, *kadın* kelimesinin erişkin dişi olarak kullanıldığını ifade eder. Daha genel bir ifade olan ve erkek kelimesinin karşıtı olarak kullanılan *dişi* kelimesinin toplumsal cinsiyet belirtecek şekilde kullanılmadığını, bunun yerine *kadın* ve *kız* kelimeleriyle ayrım yapıldığını söyler. *Kız* hem küçük yaştaki çocuğu hem de bekâreti kaybolmamış veya evlenmemiş dişi insanları tanımlar; *kadın* ise erişkin, evlenmiş, analık erdemleri olan kişi olarak tanımlanır. Erkek tanımında böyle bir ayrımın bulunmadığına dikkat çekerek, bu ayrımın bekâretle özdeşleştirilen *kadın-kız* algısından kaynaklandığını belirtir (2018: 172-173). Bu çalışmada tüm feminist tartışmalardan bağımsız olarak bu kelimeler geleneksel Türk toplumundaki hallerini ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

savaş açmış yeni dinin fedaileri arasında ciddi bir dini ve kültürel mücadele gerçekleşmiştir; verilen mücadeleyi Meryem kazanmıştır (Doğer ve Borstlap, 2021: 1371). Bakire kalmaya yemin etmiş tanrıça Artemis'in yerine bakire Meryem saflığın sembolü, balın yeni koruyucusu olmuştur.

Tüm bu örneklerdeki bal-tanrıça bağlantısı dikkat çekicidir. Ancak tanrıçaların bakire tanrıçalar olması daha da dikkate değerdir. Bu ilişkilendirmelerle tanrıça kültürünün en baştan beri bekaret kavramıyla birlikte olduğu, bekaretin tanrıçalıkta bir kriter olduğunu söylemek doğru değildir. Tanrıçalığın eskiliği daha çok balın eskiliğiyle değerlendirilmelidir. Şifadan mumlayamaya, şaraptan ritüelistik kullanımına kadar bal insanın çok eski çağlardan beri yararlandığı bir maddedir. Sayılan bütün bu işlevleriyle bal zamanında bir tanrıçayla ilişkilendirildiyse de zamanla tanrıça kültürünün zayıflamasıyla, bu kültürün kadınlarla ilgili olan kısımlarının diğer işlevlerine nazaran canlı kalmasıyla birlikte daha sınırlı bir sembolizme bürünmüş olabilir. Dolayısıyla bakire tanrıçaların izleri Anadolu'dan silinse de onun uzaklarda kalan hatırası bal halen bakireliğe gönderme yapacak şekilde kullanılmaktadır.

Bal-bekaret sembolizmi halk şiirlerinde çokça yer alır. Balın korunması gerekir, saf ve hakiki olanından aranır, küplerde saklanır, kullanılmış kaşıkla dokunulmaz. Balın muhafazasına yeterince dikkat edilmediğinde bal bozulur. Halkın kolektif zihninde bakire kadın bala sahiptir, bekaretini kaybeden balını da kaybeder (Abalı, 2021: 72). Bu zihnin ürettiği anlatılarda ve şiirlerde bu bağlantının açık bir şekilde kullanıldığı görülür. Örneğin gelin ile kız arasında geçtiği kurgulanan şu atışmada “*Ellenmiş kovanda sırlı bal mı olur*”, “*Peteklerim möhürlüdür bal ilen*” ve “*Gelin şeker şerbet tasta/Kız petekte bala benzer*” (Abalı, 2021: 65) dizelerinde evli olan ve olmayan karşılaştırılmış, bala benzeyen kız üstün tutulmuştur. Dizelerdeki “sırlı”, “möhürlü” kelimeleri bal peteğinin korunaklı halini hatırlatarak bal ile sembolize edilen bekaretin korunaklı, kilitli, kapalı halini tarif eder.

Sözel sembolik örüntülerden başka, pratik sembolik örüntüler olan geçiş ritüellerinde de bal-bekaret ilişkisinin yinelenildiği görülür. Geçiş ritüeli, aslında bir ilan ve kabul anıdır. Kişi bir dönemini bitirir, diğer bir döneme geçer. Toplum da kişinin geçtiği bu yeni dönemi sembolik olarak kabul etmiş olur. Toplum içinde gerçekleşen bu ritüelde kişi adeta kabuk değiştirir. Bu geçiş ritüellerinden olan düğünlerde kabuk değiştiren kişiler gelin ve damattır.

Bekaret konusuyla ilgili oldukça çarpıcı iddialarıyla Hanne Blank (2008), erkeklerin aksine kadınların cinselliğinin kendi kendine gönderme yapan bir anlam çerçevesine sahip olmadığını, kadın cinselliğinin daha çok sosyo-ekonomik sonuçlar doğurduğunun altını çizer. Blank'e göre (2008: 171), kadınların cinsellikle ilgili dönüm noktalarının halka açık biçimde törenle gerçekleştirilmesinin sebebi budur. Bu aslında kadının kendi kendini sosyo-ekonomik olarak garantiye almasını sağlar. Erkekler ise cinsellikle ilgili durumlarını birbirleriyle kamusal alanlarda kendilerini sınırlamaksızın paylaşırlar. Bir geçiş töreni olarak düğünlere baktığımızda bu iki ucun birlikte var olduğunu görebiliriz. Kadının cinselliğinin korunduğu düğün gününde oldukça sembolik bir pratikle açığa vurulur. Örneğin gelin yeni evine girdiğinde çiftin ağzına bal çalınır. Testi kırma ve ağza bal çalma geleneğinin birlikte gerçekleşmesi toplumsal kurallara uygun bir cinsel birliktelik olduğunun ilan edilmesidir (Abalı, 2021: 69). Diğer yandan evlenen erkek, hayali ya da gerçekleştirilemediği tecrübelerini çoktan çevresiyle paylaşmış olarak düğünün bir parçasıdır.

Kadınlığın bu dönemi hem saf hem değerli hem de korunaklı oluşuyla bal ile özdeşleştirilmiştir. Bu dönemde genç kızdan beklenen cinsel olarak aktif olabileceği yaşta da olsa evlenene kadar bekaretini korumasıdır. Bu sembolleştirme, kadının bedeni üzerindeki kontrolün ne kadar erken yaşta başladığını gösterir. Balın temsil ettiği saflık, bekaret ve korunmuşluk ideali yalnızca bireysel ahlaki bir tercih değildir, kadın bedeni üzerinde kolektif bir denetimin aracıdır. Aynı zamanda

bu ideal hal, erkek egemen yapıda bir arzu nesnesidir. Ataerkil yapı, bu ikircikli durumu oldukça doğal ve kaçınılmaz gösterir. Semboller, bu yapının çıkarları doğrultusunda genç kızlığın nasıl yaşanması gerektiğine işaret ederken erkeğin cinselliğine dair daha serbest, denetimsiz ve keyfi bir alanın meşrulaşmasına da zemin hazırlar.

Evlilik Eşiğinde Bereket Taneleri

Evlilik sürecinde kadınlardan beklenen iyi bir eş ve anne olmasıdır. Kadın eşiyile yeni bir aile kuracaktır. Bu aileden beklenen soylarını devam ettirmesidir. Bu yüzden evlilik öncesi adetlerinde ve düğün adetlerinde çoğalmayı işaret eden yiyecekler öne çıkar. Kadınların etrafında gelişen bu adetlerde yiyecekler genellikle taneli yiyeceklerden seçilir.

Taneli yiyecekler, yalnızca Türk kültüründe değil dünyadaki diğer kültürlerde de bereketin, çoğalmanın ve bunlarla doğrudan ilişkilendirilen kadının sembolüdür. Nar, incir, üzüm, dut gibi meyveler günümüzde sembolik değerini koruyan ancak kökleri antik çağlara dayanan meyvelerdir. Çok tanrılı Yunan mitolojik sisteminde çoğalmayı ve doğurganlığı tetikleyecek aşk ve şehvet tanrısı Eros nar ile bağlantılıdır; güzelliğin ve kadınlığın tanrıçası Afrodite elinde bir nar tutar (Kayalıoğlu, 2023: 170). Nar imgesi Hristiyan resim sanatında da vardır. Bu resimlerde sıklıkla kullanılan nar, Meryem'in İsa'yı dünyaya getirmesi fikri üzerinden doğurganlığı ve Meryem'in anaç doğasını işaret eder (Kayalıoğlu, 2023: 186). Tıpkı nar gibi bereket ve doğurganlıkla ilişkilendirilen meyvelerden biri de incirdir. İncir meyvesi insanlığın macerasına çok eskiden beri eşlik etmektedir. Bu yüzden pek çok dini anlatıya, ritüele konu olmuş; bereket, ilim, refah, doğurganlık anlamlarını üstlenmiştir. Kur'an-ı Kerim (95/1)' de üzerine yemin edilen incir, yaratılışın mükemmelliğini temsil ettiği şeklinde yorumlanır. Çeşitli dünya mitlerinde ve halk inanışlarında kutsallığı, aşkı ve evliliği, var olmayı, şifayı, bilgeliği işaret eden incir ayrıca dişilik, doğurganlık, bolluk bereket temsilidir (Koçak, 2011). Ortadoğu coğrafyasında sapından süt süzülmesinden

yola çıkılarak doğurganlıkla ilişkilendirilmiştir (Gezgin, 2007: 80).

Taneli yiyeceklerin seçilmesi evlilik içinde gerçekleşmesi istenen çokluk dilekleriyle ilgilidir. Tek köke bağlı ancak çok taneli nar, incir, üzüm gibi yiyecekler birin bin olması halini temsil eder (Okuşluk Şenesen, 2011: 216). Bu yiyeceklerin taneleriyle eşler arasındaki aşkın büyüklüğü, hanedeki gelirin çokluğu, çocuk sayısının çokluğu temenni edilir. Bu temenni ritüellerinden en yaygın olanı saç yapmaktır.

Türkiye'nin farklı bölgelerinde gelinin başına para, şeker, çerez, susam, buğday gibi şeyler saçılır. Bilecik'te gelin yeni evine geldiğinde damadın yakın akrabalarından oluşan bir grup kadın, gelinin üzerine şeker ve buğday atar². Başka bir bölgede bereket getirmesi için geline yakılacak kınayı tahıl ambarına koyarlar (Okuşluk Şenesen, 2011: 215). Çeşitli araştırmacıların Anadolu'nun farklı yerlerinden derlediği nar kırma törenlerinin birinden kayıtlara geçen "*Bu nar taneleri kadar çocuğum olsun.*" (Şenocak, 2016: 233) duası da tanelerin bolluk bereketle bağlantısını kurar, özellikle çocuk sayısına vurgu yapar. Kıbrıs'ta bulunan Canbulat Türbesi'nin yanında yer alan incir ağacından incir yiyen kadınların güçlü, cesur oğlanlar doğuracakları inancı vardır (Aça, 2008: 16). Yine evin saadeti, mutluluğu, bekası ve bereketinin sembolü dut ağacı gelin indirirken yapılan dileklerde yer alan meyvelerdendir. Fethiye'de gelin evine girerken damadın annesi "*Filan yerdeki dut ağacını verdim, bir de cibili (civcivli) tavuk verdim*" der (Ergun, 2004: 238). Dut da tavuk da kadının doğurganlığıyla ilgilidir. Aslında sembolik olarak kayınvalide burada verdiklerini söyleyip gelininden onlar gibi çoğalmasını ister.

Bereket tanelerinin kullanımı en eski tarımsal faaliyetlerin yapıldığı zamanlara değin uzanır. Tarlalara saç yapılarak toprağın uyanması, tarlaların yeni tarım döneminde çokça ürün vermesi temenni edilir. Bu eski ritüelin günümüzdeki yansımalarından biri taneli yiyeceklerle saç yapmaktır. Bu saçının

² Bilecik'e ilişkin verilen örnekler, ikinci yazarın kişisel anılarına dayanmaktadır.

yapılacağı en uygun ortam düğünlerdir ve kadının bedenidir. Çünkü tarladan o sezonda nasıl ürün bekleniyorsa, o evlilikte de kadından çocuk beklenmektedir. Tüm tıbbi gelişmelere ve açıklığa kavuşturmalara rağmen çocuk beklentisi hala kadının üzerinde yoğunlaşır. Kadının biyolojik kapasitesi toplumsal bir zorunluluğa dönüşmüştür. Tohumlarla tanelerle bereket dileklerinin ifade edildiği bu sembolik kurgular, kadını doğurganlığıyla yücelten bir zihniyetin söylemsel temsilleridir.

Anelik Eşiğinde Rahmin Uyanışı: Yumurta

Evlilikte bereket dilekleri hem çiftler arasındaki mutluluğu hem ekonomik rahatlığı hem de özellikle çocuk sayısını ifade eder. Evlilikte kadından en büyük beklenti çocuk sahibi olabilmesi ve onları yetiştirebilmesidir. Dolayısıyla ideal bir evlilik senaryosunda en büyük problemlerden biri kadının çocuk sahibi olamayışdır. Çocuk sahibi olamayan kadınlara pek çok tedavi yöntemi uygulanır. Halk hekimliği uygulamalarından, büyüsel işlemlerden, dualardan medet umulur.

Çocuk sahibi olamama sorununu gidermede Türkiye'nin her yerinde yumurtanın çeşitli şekillerde kullanılması dikkat çeker. Çocuğu olmayan kadın ve yumurta arasındaki ilişki derin sembolik bir örüntüden çok daha açıktır. Çocuğu olmayan kadına yedirilen ya da kadının vücuduna temas ettirilen yumurta, doğrudan kadının vücuduna bir örnek göstermedir. Kadının yumurtası, tavuğun yumurtası gibi döllenmesi ve forma gelmesi için harekete geçirilir.

Yumurta kabuğunun çatlayıp içinden bir canlının çıkması en basit haliyle var olma anına şahit olmaktır. Bu somut olay, evrenin meydana geliş hadisesinin açıklanmasına ilham olmuştur. Finlandiya'dan Mısır'a, Çin'den Yunanistan'a dünyanın çeşitli yerlerinden mitlerde başlangıçta yumurta vardır (Koçak ve Otyakmaz Aydın, 2023: 224-229). Bu mitlerde evrenin var olmadan önceki halini içinde barındıran yoğun kozmik yumurta çatlar ve içinden yaşamın öğeleri sızar. Bazılarından güneş, bazılarından ilk insan, bazılarından gök cisimleri, bazılarından dağlar denizler çıkar. Kabuğuyla korumalı,

dışarıdan yekpare görünen yumurtanın içinde harekete geçmeyi bekleyen bir yaşam vardır. Bu özel anı hatırlatan kadının doğurganlık potansiyeli, erkek egemen sistemde onun aleyhine işleyecek biçimde kurgulanmıştır. Kadının rahminden adeta bir kuluçka makinası görevi görmesi beklenir. Çocuk olmadığına gözler doğrudan bu makinaya çevrilir ve ona yumurta gösterilerek işlevini tekrar geri kazanması beklenir.

Bu bağlantı Anadolu'da kısırlık problemini ortadan kaldırma uygulamalarında karşılığını bulur. Yumurta ile ilgili çeşitli uygulamaları derleyen çalışmasıyla Karakaş (2021: 364), verdiği örneklerle yumurtayla kısırlığı giderme uygulamalarının Türkiye'nin tamamına yayıldığını göstermiştir. Erzincan ve Ordu'dan derlenmiş bilgilere göre kadın kırk dokuz gün yumurta akı içmelidir. Şırnak'ta leylek yumurtası ve pekmez karıştırılarak kadına yedirilir. Yumurtanın yalnızca yenerek değil vücuda sürülerek de şifa vereceğine inanılır. Tokat'ta çocuk sahibi olmada zorlanan kadın, hamama götürülür; kadının beline yumurta, kireç, bal ve sındık denilen baharat karışımıyla bir yakı hazırlanır. Tunceli'de ve Elazığ'da yumurta ve kireç karıştırılıp bele sürülür. Mersin'de maydanoz ve soğan, zeytinyağında kavrulup üzerine yumurta kırılır; kayısı kıvamına gelen bu macun, adet bitiminde bir tülbent yardımıyla kadının özel bölgesine sarılır. Bazı uygulamalar yumurta ya da yumurta karışımının bel, rahim, cinsel organa sürülmesini yeterli görmez. Bazen yumurta ya da yumurta karışımı doğrudan kadının cinsel organından içeriye sokulur. Kara tavuk yumurtası ve karabiber karışımının dölyatağına sokulması; yumurtanın keten tohumuyla pişirilmesinin ardından karışımın bir tezeğin üzerine dökülmesi ve kadının da bunun üzerine oturtulması gibi uygulamalar mevcuttur.

Bir başka uygulama da çocuk sahibi olma sıkıntısı yaşayan kadının çeşitli yiyecek ve bitkilerin buğusuna oturtulmasıdır. Bu uygulamalardan en ilginç olanı tavuk pisliği buğusuna oturtulmasıdır. Bu uygulama tavuk pisliğinin sağaltıcı özelliğinden çok, tavuğun yumurtlama özelliğinin temas yoluyla

kadına geçmesi isteği ile bağlantılıdır. Burada kadının tavuk pisliği üzerine oturarak tavuğun kuluçkaya yatmasını taklit ettiği düşünülebilir (Yalçın ve Koçak, 2013: 22).

Anadolu'daki kısırlığı giderme pratiklerinde yumurtanın öne çıkması, bu uygulamaların Anadolu'nun tamamına yayılması, en çok da uygulama metotları ilgi çekicidir. Aslında bu uygulamalarda zaten potansiyele sahip olan kadın rahmi uyandırılmaya çalışılır. Bereket getiren taneleri konu alan bir önceki bölümle paralel olarak yumurta ile ilgili uygulamalar ve semboller de doğurganlıkla ilgili problemlerin kadına ait bir sorunmuş gibi ele alındığını gösterir. Açıkça kadın rahmine tek taraflı bir sorumluluk yüklenir. Bazı uygulamalar oldukça absürt biçimler alır ki bu uygulamaların sıradanlaşması, doğal görünmesi, kabullenilmesi, bizzat kadınlar tarafından tatbik edilmesi kadın bedeni üzerinde ne denli güçlü ve yerleşik bir anlam sistemi kurulduğunu gösterir.

Yetişkinlik Eşiğinde Olgunluk Ürünleri:

Maya, Hamur

Geleneksel aile ve toplum yapısında çocuk doğurmak kadına güç verir. Kadın çocuk doğurabilmiş, yetiştirebilmiş ve aileyi bir arada tutabilmiştir. Bu yüzden geleneksel Türk toplumunda yaşça büyümüş ve dolayısıyla ailesi de büyümüş kadınlar iktidara sahip olmaya başlarlar. Bu iktidar hane içinde, kadınlar arasında ya da erkek çocukları vasıtasıyla gizli ve tartışmalı bir iktidar olabilir. Ancak kesindir ki toplumda çocuk doğuran bir kadın evlenmemiş genç bir kızdaki, yeni bir gelinden, çocuğu olmayan bir kadından daha üstün bir statüde görülmektedir.

Bu statüdeki kadından beklenen çocuklarına dua etmesi, çocuklarını evlendirmesi, aileyi bir arada tutması, evin düzeyini sağlaması, diğer kadınlara öğütler vermesi, tecrübelerini paylaşması, geleneksel ritüelleri organize etmesi ve geleneği sürdürmesidir. Onun yetişkin kadın olma aşamasında yakınlığı yiyeciler artık hamur, maya ve bunlarla yaptığı diğer yiyecilerdir.

Maya bir şeyi çoğaltma, formunu değiştirme, ürünün devamlılığını sağlama işlevlerine sahiptir. Hayati önem taşıyan bu tür işlevlere sahip diğer yiyeceklere benzer olarak maya sembolik değeriyle pratiklerde yerini alır. Örneğin bereket, uğur, arınma ve korunma gibi vurgular içeren Mart Dokuzu, Nevruz, Hıdırellez, Mayıs Yedisi gibi doğanın döngüsünü takip eden uygulamalarda yoğurt mayalama vardır (Aça, 2023: 563-565).

Kadın ve erkek görevlerinin tamamen ayrıldığı geleneksel sistemde mayanın sahibi, mayayı kullanarak ürünler yapan kadındır. Ana olmuş ya da ana olup yaşı ilerlemiş kişilerin maya ile ilişkisi daha güçlüdür. “Ekşi maya anası”, “sirke anası” ifadelerinde olduğu gibi maya birleştirir, olgunlaştırır ve çoğaltır. Hem dilsel olarak hem de sembolik olarak maya anadır. Hatta kötülük yapan, toplumda hayırsız olarak nitelendirilen kimseler için “onun mayası kötü” derler. Aksine doğru işler yapan iyi kimseler için “onun mayası iyi/sağlam” derler. Burada maya, bahsedilen iyi ya da kötü kimselerin geldikleri annedir, ailedir.

Maya ve anne arasındaki benzetme ekmek üzerinden de yapılır. Ankara’da tandır yapan kadınlar çarşı ekmeği ve kendi ekmeklerini karşılaştırıp çarşı ekmeğinin çabuk bozulduğunu, kendi tandır ekmeklerinin ise uzun süre dayandığını söylerler. Onlara göre bunun sebebi ekmeğin mayasının sağlam olmayışındır. Bu maya, aynı şehirli kadınlar gibi dayanıksızdır; ondan hayır gelmez. Kendi yaptıkları ekmeği ise avrat ekmeği olarak nitelendirmişlerdir (Özgen, 2023: 941). Burada avrat ekmeği yalnızca kadını ifade etmez, iyi anne, iyi eş olabilen çalışkan, özverili kadınları ifade eder. Dolayısıyla avrat yani iyi anne ve iyi eş olabilen kadın, mayası sağlam olandır aynı zamanda mayayı iyi tutandır.

Mayayla iyi hamur tutma tecrübeli kadınların yapacağı bir iştir. Yeni gelinler asla tecrübeli, evli, çocuklu kadınlar gibi ekmek yapamazlar. Eşi sağ olan, çocuğu olan, evlilik hayatında mutlu olan bir kadının tandır ekmeği hazırlaması uğur sayı-

lır (Özgen, 2023: 944). Elmadağ'da kadınlar çocuğu olmayan gelinleri, kızları için adak olarak ekmek pişirirler. Ekmeği pişirirken “tıpkı bu mayalı hamurun tandıra tutunduğu gibi gebe kızımın/gelinimin mayası da tutsun” diye dua ederler (Özgen, 2023: 938). Bilecik yöresinde komşu kadınlar bir araya gelerek kış hazırlıkları çerçevesinde yufka açarlar. İmece usulü yapılan bu çalışmada her yaşta kadın vardır. Ancak hamurun yoğurulması yaşça büyük ve tecrübeli olana verilir. Bu ritüeller, mayanın çoğaltıcı, bereketlendirici etkisini işaret etmesinin yanında annelik tecrübesini yaşamış yetişkin bir kadının kendisinden genç kadınlara tecrübesinden yani mayasından aktarma ritüelleridir.

Kadının menstrüel döngüsünde kadının maya ile ilişkisi olumsuz bir forma bürünür. Bu dönemde kadınların bazı gıdalara zarar vereceğine dair yaygın bir inanış söz konusudur. Mayalanma ve fermantasyon gerektiren işlemleri yapamadıkları bu zaman aralığında mayalanma gerektiren hamur, ekmek, yoğurt, turşu gibi yiyecekleri hazırlamaları hatta dokunmaları hoş görülmez (Çakır, 2024: 34-35). Çünkü hazırlanan yiyeceğin bozulacağı, bereketi kaçacağı düşünülür. Aslında bu yasak maya ve kadın arasında kurulmuş ilişkinin bir sonucudur. Bu sınırlandırılmanın altında “üreme” yatar (Kalafat, 2011: 8). Sınırlandırılan hem çoğalacak yiyeceklere dokunmamaktır hem de insani çoğalma aksiyonu cinsel ilişki yaşamamaktır.

Kadınların halihazırda ev etrafında çizilen yaşantısı anne olduktan sonra eve daha fazla bağlanır. En temel görevi çocukların besleyip büyütmek ve evin ihtiyaçlarını gidermektir. Bu yüzden yemek yapmak, ekmek yapmak, ekmek için maya tutmak kadının ellerindedir. Bu ilişkiyi günlük hayatımızdaki basit örneklerde görebiliriz. Kadınlar gün adı verdikleri toplantılarında hamur işi yaparlar. Hamur işi bu eğlenceli toplantıların bir parçasıdır, bu toplantılar kadınların hamur işi maharetlerini sergiledikleri ortamlardır. Ya da bayramlarda anneanneler, babaanneler tüm çocukları ve torunları topladıkları zamanlarda börek yaparlar. Ülker markası bile Hanımeller adlı kurabiye,

kek, tart ürünlerini “*Anne eli değmiş gibi*” sloganıyla pazarlamaktadır (Ülker, 2019).

Kadının yuva kurucu olarak tanımlandığı bu aşama, kadının aile ve ev çevresinde takdir edildiği geleneksel kadınlık anlayışını pekiştirir. Kadının bu aşamada maya, hamur gibi yiyeceklerle kurduğu bağlar, anneyi yalnızca doğuran değil aynı zamanda besleyen, büyüten, bir arada tutan olarak idealize eder. Bu idealizasyonda kadın, evin içinde güçlüdür. Söylemler mayası tutan, ekmeği pişiren, soyu sürdüren, “avrat” olabilen kadının özverili, çalışkan ve aileyi bir arada tutan yönünü överken kadını ev içindeki üretkenlikle örtük biçimde sınırlar. Kadın erkek fark etmeksizin herkesin sıraladığı bu övgüler, kadının ev içindeki kritik görevini kutsarken diğer alanlardaki yokluğunu doğal kılma potansiyeli taşır.

Sonuç

Yiyecekler, insan hayatının en temel ihtiyaçlarından biri olmanın ötesinde, kültürel anlam taşıyıcısıdır. Kültürel hafızada güçlü çağrışımlar uyandıran, çok katmanlı anlamlar taşıyan yiyecekler; ritüellerde, sözlü kültür ürünlerinde, günlük pratiklerde sembole dönüşebilirler. Semboller kültürün ürettiği anlamı yoğun bir şekilde taşıyıp yansıtan yapılardır. Kültürün ürettiği anlamlar, toplumsal bir uzlaşmayı yansıttığından kadın-yiyecek bağlantılarının temelinde toplumun kadına yönelik yaklaşımı ve kabulleri yatar.

Bu bağlamda, kadın ve yiyecekler arasında kültürel kodlarla kurulan sembolik ilişki, kadınlık rollerini ve deneyimlerini şekillendiren ataerkil yapının izlerini taşır; bu ilişki ataerkil bir uzlaşımın ürünüdür. Üretilen bu anlamlar, tekrarlandıkça pekişir, kadının rollerini doğal ve değişmez gibi sunarak toplumsal bellekte yer edinir. Böylece bal yalnızca tatlılığı değil, korunması gereken bekareti; taneler yalnızca bolluğu değil, kadının doğurganlık kapasitesini; maya yalnızca bereketi değil, kadının aile içindeki üretkenliğini ve düzen kuruculuğunu temsil eder hale gelir.

Bu çalışma, kadınlık yaşam döngüsünün farklı evrelerinde belirli yiyeceklerle kurulan anlam ilişkilerini çözümleyerek, sembollerin kültürel olduğu kadar ideolojik bir boyuta sahip olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Bal, nar, incir, buğday, yumurta, maya gibi yiyecekler; kadının genç kızlık, evlilik, annelik ve yaşlılık dönemlerine ilişkin çeşitli temsilleri barındırır. Ancak bu temsiller, doğrudan kadının öznel deneyimlerinden değil, toplumsal sistemin ona biçtiği rollerden ve bu rollerin yeniden üretildiği söylem dinamiklerinden beslenir. Ritüellerde, geleneklerde ve halk pratiklerinde yer alan yiyecekler kadına dair neyin makbul, neyin değerli, neyin görev, neyin arzu edilen olduğuna işaret eder.

Sonuç olarak, bu sembolik yapıların dikkatli bir çözümlemesi, kültürün ideolojik boyutunu açığa çıkarır. Kadınlarla ilgili semboller salt metaforik ya da estetik değerler değildir; aynı zamanda kültürel zeminde dolaşıma giren ideolojik süreçlerin örtük biçimleridir. Bu nedenle, kadınlıkla ilişkilendirilen yiyecek sembollerinin incelenmesi hem kültürel belleğin hem de ataerkil ideolojinin nasıl işlediğini anlamak açısından önemli bir imkân sunar. Böylesi eleştirel bir göz, toplumsal belleği dönüştürmenin bir adımı olabilir.

Kaynakça

Abalı, İ. (2021). Türk Halk Düşüncesinde Bekâret Sembolü Olarak Bal, *Millî Folklor* 17(131): 62–74.

Aça, M. (2008). Türk İnanış ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve, *Turkish Studies* 3(5): 239–261. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.423>

Aça, M. (2023). Anadolu Türk Halk Kültüründe ve Mutfağında Maya, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (37): 554–568. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1405767>

Allen, J. S. (2018). *Obur Zihin: Yiyeceklerle İlişkimizin Evrimi*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Blank, H. (2008). *Bekaretin El Değmemiş Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çakır, E. (2024). Toplumsal Uygulama ve Ritüellerde Negatif Bir Rit Olarak Kadınlık Hâli: Menstrüel Döngü, Millî Folklor 36(144): 28–39. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1343805>

Doğer, L. ve Borstlap, C. (2021). Kutsal Bal: İkonografisi ile Bizans Sanatında Arı ve Bal. Sanat Tarihi Dergisi 30(2): 1335–1387. <https://doi.org/10.29135/std.953230>

Douglas, M. (1972). Deciphering A Meal, Daedalus 101(1): 61–81.

Eagleton, T. (2015). İdeoloji, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ergun, P. (2004). Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Geertz, C. (2010). Kültürlerin Yorumlanması, Ankara: Dost Kitabevi.

Gezgin, D. (2007). Bitki Mitosları, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Kalafat, Y. (2011). Türk Kültür Coğrafyasında Dul Karı Kültü, Lokman Hekim Journal 1(3): 7–10.

Karakaş, R. (2021). Türk Halk Kültürü Geçiş Dönemi Ritüellerinde Yumurta, Folklor/Edebiyat 27(2): 357–377. <https://doi.org/10.22559/folklor.1607>

Karaman, H. (t.y.). Bulûğ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulug> (17.07.2025).

Kayalıoğlu, S. (2023). İkonolojik Bir Biçim Olarak Nar ve Sanatsal Temsillerde Kadın-Nar Alegorisi, Sanat Ve Tasarım Dergisi (31): 167–191.

Koçak, A. (2011). Bilgelik, Varlık, Bereket Sembolü İncirin Serüveni. Bilge Seyidoğlu Kitabı, ed. Düzgün, D. ve Atınur, G. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 277–289.

Koçak, A., ve Otyakmaz Aydın, H. (2023). Madde ve Mana Kabı Olarak Yumurtanın Sembolik Yorumları Üzerine

Bir İnceleme, *Kültür Araştırmaları Dergisi* (18): 222–241. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1323094>

Koçak, N., ve Yalçın, H. (2013). Gebelik İlgili Geleneksel İnanç ve Uygulamalar ve Karaman Örneği, *Kent Akademi Dergisi* 6(1): 18–34.

Kur'an-ı Kerim. (t.y.). Tîn Suresi, 1. Ayet. Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/95-tin-suresi> (17.07.2025)

Mardin, Ş. (1976). İdeoloji. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Okuşluk Şenesen, R. (2011). Türk Halk Kültüründe Boluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri, *Folklor/Edebiyat* 17(66): 209–228.

Özgen, M. (2023). Toplumsal İşleviyle Ankara Elmadag'da Tandır Ekmeği Kültürü, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 16(43): 934–957. <https://doi.org/10.12981/mahder.1315362>

Şenocak, E. (2016). Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 4(8): 228–251. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.509344>

Ülker. (2019, Ağustos 20). Yeni Hanımeller Kurabiyem, Anne Eli Değmiş Gibi [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=x_faS9XU72I

Williams, R. (2018). Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözcüğü, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, N. (2018). Kız-Kadın Kimliğinin Oluşumu ve Kadına Bakış Bağlamında Toplumsal Algıya Yön Veren Atasözleri, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)* (39): 169–180. <https://doi.org/10.21497/sefad.443454>